

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ

Валентина Володимирівна ПАЛАМАРЧУК,

*старший викладач кафедри правознавства
Приватного вищого навчального закладу
Університет новітніх технологій*

Від початку збройного конфлікту на сході України навесні 2014 року, розпочатого та підтримуваного РФ, конституційний лад на цій частині території України фактично припинив своє існування. Як зазначається у доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини, цивільне населення України заплатило найвищу ціну внаслідок значних порушень та зловживань у сфері прав людини, відсутності безпеки та колапсу верховенства права [1].

Самопроголошені квазіреспубліки ДНР та ЛНР, які по суті своїй є незаконними політичними формуваннями, створюють правовий вакуум для близько 3 мільйонів українських громадян, що мешкають на підконтрольних їм територіях, щодо дотримання прав людини не тільки з точки зору Конституції України, але й основоположних зasad міжнародного права. Ними самовільно запроваджено власну нормативно-правову базу, створений власний апарат «державного» управління, апарат « державного примусу» у вигляді так званих «правоохоронних органів» виконує свої функції відповідно до заданої Російською Федерацією політичної мети якнайшвидшого знищення та викорінення усього, що пов'язане з державою Україна. Таке спрямування унеможливає об'єктивний контроль міжнародних організацій, інспекторам яких відмовляють у безперешкодному доступі до місць позбавлення волі, забороняється діяльність правозахисних та волонтерських організацій.

За висновками закордонних експертів, визначальними ознаками ненадання забезпечення конституційних прав і свобод українських громадян на непідконтрольній території, які одночасно є основоположними свободами згідно міжнародного права, є порушення:

- права на вільне пересування громадян (дія Тимчасового порядку перетину лінії зіткнення; великі черги на пунктах в'їзду-виїзду ; мінометні обстріли транспортних коридорів із людськими жертвами тощо);
- права на свободу світогляду і віросповідання (до 2014 року на Донбасі було зареєстровано близько 1,5 тис. релігійних організацій, на сьогоднішній день, внаслідок морального та фізичного тиску з боку воєнізованих груп вони припинили своє існування, крім тих, які визнає Російська Федерація);
- права на мирні зібрання та на свободу об'єднання (заборона альтернативних поглядів, покарання за протести чи зібрання проти політики озброєних груп, примусовість масових зібрань на територіях ДНР та ЛНР під загрозою позбавлення соціально-економічних гарантій, наприклад, погроза звільненням з роботи тощо);

- економічних та соціальних прав (українське населення на непідконтрольній території фактично позбавлене державних соціально-економічних гарантій; громадяни не мають належного доступу до соціальної допомоги, банківських рахунків та реєстрації актів цивільного стану; вони позбавлені права голосувати на місцевих виборах тощо);

- права на житло, землю та власність (відсутність комплексного механізму щодо компенсацій майнових втрат, неналежний захист приватної власності, мародерство та подальше руйнування власності населення у зоні конфлікту);

- права на охорону здоров'я (ліки у більшості випадків недоступні або ж надто дорогі; доступ до спеціалізованої медичної допомоги залишається вкрай обмеженим і забезпечується, здебільшого, виключно завдяки гуманітарній допомозі) [2].

Загальносвітова практика локалізації конфліктів на території країни пропонує запровадження контрольно-перевірочних і обмежувальних заходів у зонах ведення бойових дій, щоб не допустити поширення конфлікту на решту території країни. З метою забезпечення життєво важливих інтересів суспільства і держави в умовах збройної агресії Російської Федерації органи державної влади виимушені приймати рішення, які тягнуть за собою певний відступ від зобов'язань України за Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [3]. Крім того, враховуючи той факт, що на даний час в окремих районах Донецької і Луганської областей органи державної влади України не функціонують, наявні військові частини збройних сил Росії, які підтримують незаконні збройні формування на цих територіях, відповідно Україна не контролює значну ділянку державного кордону з Росією та внутрішню ситуацію на цих територіях. За таких умов держава Україна не може гарантувати будь-яке додержання прав людини на непідконтрольній їй території.

Конституція України гарантує захист прав та основних свобод громадян у державі та за її межами за будь-яких внутрішньополітичних, соціально-економічних та інших обставин. Захист цих конституційних норм під час врегулювання збройного конфлікту на сході України виступає однією з невід'ємних складових відновлення нашої територіальної цілісності.

Умовно питання достатнього забезпечення захисту конституційних прав і свобод громадян, їх гарантування та реалізацію можна розглядати по категоріям громадян, а саме:

- тих, хто задіяний в зоні ведення бойових дій чи врегулювання конфлікту (військовослужбовці та працівники утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції),

- тих, хто безпосередньо участі в бойових діях (забезпеченні їх проведення) не брав, але засобами громадської самоорганізації значно сприяв Збройним силам та військово-цивільним адміністраціям у виконанні їхніх завдань (волонтери, представники громадських організацій);

- населення, що проживає у зоні конфлікту, серед них: інваліди, які отримали інвалідність внаслідок поранень чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних у районах бойових дій; особи, які отримали поранення чи інші

ушкодження здоров'я у районах бойових дій, але не отримали інвалідність; члени сімей громадян, які загинули (зникли безвісти) або померли внаслідок поранення чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних у районах бойових дій; особи, які зазнали виключно матеріальних збитків, що виникли у районах бойових дій;

- внутрішньо переміщені особи.

Якщо перші дві категорії громадян потребують додаткових гарантій захисту їхніх соціально-економічних прав, то інші категорії - комплексного підходу, пов'язаного із потребами саме цієї групи. Зрозуміло, що населення, яке проживає у зоні конфлікту, потребує, найголовніше, забезпечення базових потреб для існування людини, як от: забезпечення продуктами харчування, житлом, комунальними вигодами, невідкладною медичною допомогою, для внутрішньопереміщених осіб забезпечення цих питань повинні бути вирішені на початковому етапі їх адаптації до життя на підконтрольній Україні території, як базовий пакет соціально-економічних гарантій.

За наявності будь-якого роду конфліктів, населення, що перебуває у зоні збройного конфлікту, потерпає від порушення основоположних прав людини і громадянина. У таких випадках існує не лише постійна загроза життю, здоров'ю і майну цих осіб, але й порушується усталений порядок життя таких людей, у них виникає низка непритаманних мирному часу проблем. Зокрема, збройний конфлікт суттєво позначається на безпеці жінок, дітей, літніх людей і людей з обмеженими фізичними можливостями, які і в мирний час вважаються соціально вразливими групами.

Світова практика збройних конфліктів свідчить про використання жінок і дітей в зоні збройних конфліктів в якості засобу сексуальної експлуатації, здійснення терористичних актів, чоловіків-в якості «гарматного м'яса», шляхом примусової мобілізації до лав збройних угруповувань бойовиків методом фізичного або психічного примусу. Це трагічні сторінки історії конфлікту у Боснії і Герцеговині у 90-х роках минулого століття, це і наше сьогоднішнє в діяльності терористичного угруповування «Ісламська Держава». Збройні конфлікти руйнують сім'ї, діти часто стають сиротами, отримують психологічні травми, які впливають у подальшому на їх доросле життя, у людей виникає потреба змінити місце проживання, яке стало занадто небезпечним, тобто, створюються ідеальні умови для можливої подальшої криміналізації особи.

За оцінками Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, із початку конфлікту на Донбасі було задокументовано 33 тис. 146 загиблих і поранених серед цивільного населення, бійців Збройних Сил України та інших збройних формувань [4]. За даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньопереміщених осіб, станом на липень 2021 року взято на облік 1473650 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим [5]. За оцінками Дитячого фонду ООН (UNICEF) , в Україні близько 200 тис. дітей виїхали в інші регіони України з території проведення антитерористичної операції.

Наразі більше ніж 3% населення України є внутрішньо переміщеними особами - громадянами України, які вкрай потребують державної та недержавної підтримки, внаслідок повної зміни життєвих обставин не з власної волі.

Якщо найбільш врегульованими з точки зору чинного законодавства є питання захисту конституційних прав та свобод військовослужбовців та працівників, утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції [6], волонтерів [7], то питання захисту щодо інших категорій громадян потребує додаткових зусиль на законодавчому і виконавчому рівні всередині країни, залучення міжнародних донорів.

Позитивним зрушенням у роботі держави щодо захисту прав внутрішньоопереміщених осіб можна вважати запуск і функціонування Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньоопереміщених осіб. На сьогоднішній день реєстр містить інформацію щодо розподілу чисельності внутрішньоопереміщених осіб по таким категоріям: територіально, по регіонах; кількості сімей; дітей до 18-ти років; працездатних осіб; осіб з інвалідністю. За подібними критеріями розподілу не висвітлюється інша, не менш важлива інформація: зокрема, у такому реєстрі обов'язково мають міститися соціально-демографічні характеристики переселенців, а також зазначено їх особливі потреби.

Єдиний інформаційний реєстр внутрішньоопереміщених осіб є інструментом державної політики лише в разі ефективного ведення обліку, тому потрібно удосконалити аналіз інформації щодо внутрішньоопереміщених осіб за рахунок розширення та уточнення категорій обліку цієї інформації. Зокрема, ввести категорії щодо освіти, професійного рівня, зайняття підприємницькою діяльністю, дані про громадян з особливими потребами; якісний склад сімей із розмежуванням цієї категорії на підкатегорії щодо наприклад, кількості дітей, їх віку, самотніх пенсіонерів, тощо). Така інформація є надзвичайно важливою для міжнародних донорів, які готові допомагати Україні у підтримці переселенців. Представники міжнародних організацій неодноразово наголошували на неможливості чітко оцінити масштаб та характер допомоги, якої потребують внутрішньоопереміщені в Україні [8]. Представники громадських та волонтерських організацій пропонували збирати додаткову інформацію про кожного внутрішньоопереміщеного під час отримання або відновлення довідки переселенця. Така пропозиція була оприлюднена Центром політичних студій та аналітики за результатами комплексного дослідження забезпечення потреб та дотримання прав внутрішньоопереміщених осіб, яке було здійснено за підтримки Посольства Королівства Нідерландів в Україні [9]. Усі чинні на даний момент довідки вже є безстроковими, тому за допомогою сучасних засобів е-адміністрування необхідно розробити інструменти розширення інформації про внутрішньоопереміщених осіб для єдиного реєстру.

Така інформація є надзвичайно важливою і всередині країни, оскільки дозволить максимально ефективно розподіляти фінансування потреб тієї чи іншої категорії переселенців, виявити додаткові джерела фінансування та в стратегічній перспективі впливати на правосвідомість громадянина з метою виконання головного завдання держави Україна - збереження територіальної цілісності та повернення тимчасово окупованих територій.

Список використаних джерел:

1. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2016 р. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. URL: http://www.radnyk.org/uploads/7/6/6/5/76650087/ukraine_14th_hrmmu_report_ukranian.pdf
2. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи «Політичні наслідки російської агресії в Україні» 2132 (2016) та звіт Марієлли Бекк «Засоби правового захисту у випадках порушень прав людини на українських територіях, не підконтрольних українській владі», схвалені 12 жовтня 2016 р. PACE Doc. 14139 (Report). Legal remedies for human rights violations on the Ukrainian territories outside the control of the Ukrainian authorities <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/XrefDocDetails-EN.asp?fileid=23007&lang=2>
3. Постанова Верховної Ради України від 21 травня 2015 року № 462-VIII «Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»»
4. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2016 р. – 15 лютого 2017 р. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UARreport17th_UKR.pdf
5. Міністерство соціальної політики України. Офіційний веб-портал. URL: <http://www.msp.gov.ua>
6. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>
7. Закон України «Про волонтерську діяльність» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>,
8. Інтерв'ю із Чалока Беяні, спеціальним доповідачем ООН з прав внутрішньо переміщених осіб. *Дзеркало тижня*. URL: <http://zn.ua/UKRAINE/specdokladchik-oon-minsocpolitiki-imeet-slishkom-b...>
9. Звіт за результатами комплексного дослідження забезпечення потреб та дотримання прав внутрішньо переміщених осіб. Центр політичних студій за підтримки Посольства Королівства Нідерландів в Україні. Березень 2016 року. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.